

Inhoud

Voorwoord door Russell Shorto 11

Inleiding 19

1. Heer en meester 27

Wat te doen als iemand sigarenrook in je gezicht blaast?

2. Verdrink geen dooie eend 41

Laat professionele verhoudingen niet vergallen

3. Meebewegen of vol ertegenin? 53

*Over de gunfactor, de kracht van “nee” en signaleren
versus fel ageren*

4. Getting to yes 71

Denk in belangen, niet in standpunten

5. De kunst van het verdragen 81

Struikel niet over je lange tenen

6. Tijd voor een glas wijn aan de keukentafel 98
Geef elkaar de ruimte
7. Niet gelijk, wel gelijkwaardig 115
Stoppen met polariseren is de eerste stap
8. Over een wet zonder macht en het misverstand van
vrijblijvendheid 140
The pink elephant in the (board)room
- Hoe nu verder? 161
Geef elkaar het stokje door
- Zó blijf je beminnelijk en doeltreffend: 9 tips 165
- Nawoord door Jaap van Manen 171
- Dankwoord 175
- Noten 179
- Verklarende woordenlijst 185

Heer en meester

WAT TE DOEN ALS IEMAND
SIGARENROOK IN JE GEZICHT BLAAST?

Verhalen over jezelf zijn vaak bijzonder vermakelijk – en in mijn geval kan ik zeggen dat een van de verhalen die mijn vader nog vaak aanhaalt voorspellende waarde had.

Ik ben geboren in 1965 in het Amsterdamse Lutherse Diaconessenhuis, dat later het stadsdeelkantoor van Zuid is geworden. De gynaecoloog overhandigde mij met een plechtig gezicht aan mijn vader. “Het is een mevrouw”, zei hij, waarmee hij op een liefdevolle manier niet alleen mijn geslacht bekendmaakte maar ook duidelijk maakte dat het paarsroze ingebakerde bundeltje een blik in de ogen had alsof ze nu al een dame van statuur was. Mijn vader Bas nam mij voorzichtig in zijn armen, keek naar me en zei tegen de arts dat hij het er roerend mee eens was: er was een mevrouw geboren, eentje die niet zou kiezen voor de gebaande paden en zou afdwingen dat anderen rekening met haar zouden houden. Later vroeg ik mijn vader hoe ik geheten zou hebben als ik een jongen was geweest. Hij vertelde me dat ik de Fortman-namen Pieter Leonard zou hebben gekregen, met de roepnaam Leeuw. Een enigszins bekakt sprekende vriend noemde zijn broer zo, maar die heette gewoon Leo. Mijn vader vond Leeuw een geschikte

naam: hij had blijkbaar wel wat met kinderen die een flinke brul kunnen geven. Ik heb hem daarin niet teleurgesteld. Sterker, de “mevrouwigheid” die men bij geboorte in mij zag, liet ik al snel achter me.

Afrikaanse erfenis

Mijn eerste herinneringen stammen uit het Afrikaanse Zambia, waar ik op tweejarige leeftijd met mijn ouders, oudere zus Betteke en jongere zusje Bronwen naartoe verhuisde vanwege het werk van mijn vader, die daar aan de universiteit economie onderwees. In Lusaka woonden we niet in een compound, maar gewoon in de stad, te midden van de *locals*, met wie we veel contact hadden. Ook al woonden we in de stad, de natuur met olifanten, leeuwen en krokodillen was vlakbij en dat maakte het leven opwindend. We pasten ons al snel aan het Afrikaanse leven aan. We hadden thuis dan ook geen hobbelpaard, maar een hobbelleeuw. Mijn zusje Chimwemwe is daar geboren; Chimwemwe is in Zambia en de omliggende landen een gangbare naam, die “grote vreugde” betekent. Ook mijn broertje Gaius werd daar geboren.

We gingen in ons schooluniform naar de Lusaka Infants School. Eenmaal thuis uit school trok ik, *tomboy* als ik was, altijd direct mijn korte rode broek aan. Onze Zambiaanse dominee zei: “Mulungu (God) heeft zich bedacht en op het laatste moment besloten dat jij een meisje moest zijn.”

Siësta’s waren in Zambia heilig, voor volwassenen én kinderen. Ik had echter een niet te stuiten energie; geen haar op mijn hoofd die eraan dacht te gaan dutten, dus klom ik behendig als een aap via de boom voor mijn raam naar beneden. Eenmaal lekker (illegaal) buiten rende ik eindeloos rond en sleepte met takken, vaak samen met mijn vriendje Chungu,

een Zambiaans buurjongetje. Op school speelde ik met Eme-ka, een Engelstalig Nigeriaans jongetje. Als mijn ouders wakker werden, zag ik zwart van het stof en zaten er gaten in mijn kleren.

Sightseeing in Zambia was vaak spectaculair. We bezochten de Victoria Falls en zwommen in het Karibameer, op de grens met Zimbabwe. In het Luangwa Valley-wildpark bleek een dodelijke zwarte mamba-slang zich opgerold te hebben naast het wipstoeltje van Bronwen, wat leidde tot grote consternatie. Ik heb nog foto's van een uitje naar het Tanganyikameer, waar we met blote jongetjes speelden – allemaal doodnormaal. Het mooie aan Zambia was dat je overal, echt óveral, muziek hoorde die uit draagbare radio's kwam en dat er gedanst werd. Mijn zusjes en ik denken nog steeds zo te kunnen dansen – *shaky shaky*, met losse heupen... Eenmaal terug in Nederland deed mijn moeder mij op jazzballet, maar dat was niets voor mij. Toen mijn moeder zag dat ik niet verder kwam dan een vreemd soort vogeltjesdans, mocht ik er gelukkig weer vanaf. Op Koningsdag ga ik nog steeds los op een bootje in de Amsterdamse grachten, met mijn eigen dochters en hun studentenvrienden erbij – dat is mijn Afrikaanse erfenis. Hoe diep Afrika in mijn bloed is gaan zitten, merkte ik overigens pas op mijn tweeënveertigste, toen ik als voorzitter van de raad van toezicht van AMREF Flying Doctors terugkeerde. Het voelde als thuiskomen – en dat overviel me.

Een goede basis

Zes jaar was ik toen we terugkeerden naar Nederland, omdat mijn vader – die we vanaf onze Afrikaanse jaren tot op de dag van vandaag allemaal *dad* noemen – voor de Politieke Partij Radikalen (PPR, later opgegaan in GroenLinks) vanuit Zam-

bia in de Tweede Kamer werd gekozen. Hij werd leider van die progressieve, niet-confessionele partij, die zich profileerde als “voorhoedepartij”, “solidariteitspartij” en “mentaliteitspartij”. Voor hem was dat politieke leiderschap niets minder dan een roeping. Het atoompacifisme had in die dagen veel aanhang vanuit de gedachte “hoe kunnen mensen zich veilig voelen op basis van wederzijdse afschrikking met totale vernietiging?”, aldus mijn vader in zijn boek *Moreel erfgoed*. “Groen” werd binnen de PPR gezien als een bouwsteen van moreel erfgoed en natuur en milieu kregen veel aandacht. Onder leiding van mijn vader richtte de PPR zich op ontwikkelingssamenwerking, milieu, ontwapening en een democratische economie. Hij memoreerde hoe belangrijk hij het vond kiezers een spiegel voor te houden: “Waar sta je zelf voor?” was de vraag waarmee hij hen confronteerde. Een “mentaliteitspartij” noemde hij dat.

Een succesvolle carrière in de politiek betekent ook een leven in de spotlights, zelfs toen al. Als mijn vader in de trein zat, hoorde hij steeds vaker grappen als: “Hé Bassie, waar is Adriaan?” Aan kwinkslagen was mijn vader al enigszins gewend, aangezien de grote Wim Kan al grappen maakte over zijn vader, mijn grootvader. Mijn grootvader zat voor de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) in de Eerste Kamer en werd in 1956 door de koningin gevraagd als kabinetsformateur. Het verzoek bereikte hem tijdens een vakantie die fietsend op de Veluwe werd doorgebracht. Volgens Kan had “Papagaay” mijn vader voorop in het fietsstoeltje. Mijn vader was indertijd al achttien en stond op het punt om te gaan studeren, maar Kan beschreef hem voor de grap als een klein kind. De “Contrabas” kon volgens hem toen al niet met zijn handjes van het stuur afblijven – een uitspraak waar mijn vader later hartelijk om kon lachen.

Mijn moeder ging na onze terugkeer uit Afrika aan de slag

als lerares Nederlands. Ik leerde daarvan dat het prima mogelijk is om een gezin te combineren met een baan. Het was een zoete inval bij ons thuis: iedereen was welkom, iedereen kon mee-eten, net als in Afrika, er werd overal en altijd druk gespeeld. Die omgang met zoveel verschillende mensen in mijn vroege jeugd, eerst in Zambia en daarna in Ermelo, moet eraan hebben bijgedragen dat ik het belang van diversiteit en inclusiviteit al vroeg omarmde. Hoe divers de pluimage ook is, je kunt het samen prettig hebben en samen succesvol zijn – dat idee vatte al jong post bij mij, ook al gebeurde dat onbewust.

Overigens bleef ik ook na onze terugkeer uit Afrika een doerak. Mijn moeder was totaal gevloerd na verjaardagspartijtjes, omdat ik erg ondeugend was en andere ondeugende kinderen aantrok. Zo danste ik tijdens een feestje op de tafeltennistafel met de tweeling Ronnie en Rimo. Nog jarenlang verzuchtten mijn ouders met een lach: “Als Ronnie en Rimo vandaag maar niet langskomen” – aan mij hadden ze hun handen al vol genoeg.

Een genadeloze klap

De overgang van het Afrikaanse leven naar het koude Ermelo heb ik niet als heftig ervaren, hoewel mijn jonge jaren in Nederland gekleurd zijn door een dramatische gebeurtenis. Het vrijstaande boerderijtje dat mijn ouders hadden gekocht, was omringd door weilanden met een woonbestemming. Overal waren kuilen met modder en de boel moest nog bestraat worden. Op 7 juni 1973 reed ik na school in de buurt van huis nog wat rondjes op mijn bananenfiets. Ik was acht. Mijn fiets had een hoog stuur en een langgerekt, geel zadel. Ik was stapeldol op die fiets, ik had hem helemaal zelf in elkaar geknutseld.

Mijn broertje was pas vier en rende rond met vriendjes.

Gaius had bij zijn geboorte het koosnaampje van mijn grootvader Wilhelm Friedrich gekregen. Een koosnaam die in mijn grootvaders studententijd uitgroeide tot roepnaam. Kleine Gaius was een aandoenlijk witblond baasje met een bol buikje. Hij bewoog zich parmantig door de wereld, was een gemoedelijk en makkelijk kind, behalve misschien die keren dat hij de knikkers van zijn grote zussen in zijn neus stopte en mijn moeder weer eens met hem op de eerste hulp zat. Gaius was vooral een goedzak in de dop en we waren allemaal dol op hem, maar hij had een bijzondere band met Chimwemwe: allebei waren ze in Afrika geboren, er zat slechts een jaar tussen hen, ze waren onafscheidelijk.

Tijdens het spelen stak Gaius onverwacht de straat over, waarschijnlijk om naar een van zijn vriendjes te lopen. Tragischerswijs reed net op die plek een graafmachine achteruit: een lastige manoeuvre die hij niet zonder begeleiding had mogen uitvoeren. Ze zagen elkaar niet. Gaius werd geschept, kwam met een genadeloze klap terecht op de onverharde weg en overleed kort na het ongeval.

Ik herinner me hoe ik een paar straten van ons huis door buurtgenoten van straat werd geplukt: ik moest snel naar huis, er was iets met mijn kleine broertje. De toon waarop dat gezegd werd, maakte wel duidelijk dat er iets ernstigs aan de hand was. Ik heb mijn bananenfiets neergesmeten en ben op topsnelheid naar huis gierend. Daar aangekomen bleek de wereld voorgoed veranderd. Mijn kleine broertje, zo vanzelfsprekend in ons leven aanwezig, was er niet meer. Ik kon dat moeilijk accepteren: op die leeftijd sta je nog met één been in een magische wereld, dus ik snapte absoluut niet waarom niemand mijn broertje simpelweg “repareerde”. Mijn ouders konden dat toch doen, of oom Wilger, de klusjesman van de familie? De volwassenen lieten het in mijn ogen afweten, dus

ik wilde mijn broertje zelf maken. Diep gefrustreerd was ik toen ik steeds weer te horen kreeg dat dat niet kon.

Mijn ouders hebben het verlies van Gaius buitengewoon dapper gedragen. “Waarom wij?” is vaak de gedachte bij een groot verlies. Mijn ouders draaiden dat om: waarom zou het een ander wel overkomen en ons niet? Met de jaren groeide bij mij het besef hoe bijzonder het is dat mijn ouders niet verbit-terd zijn geraakt door dit onbevattelijke verlies. Een rouwpro-ces heeft gevolgen voor iedereen in het gezin en dat is bepaald geen lineair proces – ik herinner me bijvoorbeeld heel goed dat mijn eigen verdriet over Gaius totaal onverwacht opvlam-de toen ik op mijn zeventiende vanwege mijn studie op kamers ging. Alsof ik toen pas besepte dat ik echt een broertje had, een jongen die zelf misschien ook wel was gaan studeren, iemand die bij me hoorde. Voor mijn ouders, die niet alleen hun kind maar ook hun enige zoon verloren, moet dit alle-maal nog veel moeilijker geweest zijn – en toch herinner ik me vooral hun liefde, aandacht en gezelligheid.

Van veel mensen om me heen weet ik dat de relatie van ou-ders met de broertjes en zusjes van het overleden kind fors kan lijden onder zo’n periode van rouw. De ouders worden zo op-geslokt door hun verdriet, dat ze maar weinig ruimte hebben om aandacht aan hun andere kinderen te geven. Of er valt simpelweg niets meer te lachen thuis. Een stukje uit een in-drukwekkende biografie over Roald Dahl¹ bezorgt me in dit verband kippenvel. Daarin wordt beschreven hoe Astri, een van de zusjes van Roald Dahl, midden in de nacht met hevige buikpijn wakker werd. Er werd een dokter gehaald en die con-stateerde een acute blindedarmonsteking. De dokter begon ter plekke, in de kinderkamer, te opereren op een schoonge-schrobde tafel (we hebben het over 1920), maar het was al te laat. De blindedarm was opengebarsten en Astri had buik-vliesontsteking. Ze zou niet meer uit de verdoving ontwaken.